

УДК 340.12

Марущак Олександр Анатолійович,
кандидат юридичних наук
(Чернігівський національний технологічний університет)

Бабич Дарія Сергіївна,
магістр
(Чернігівський національний технологічний університет)

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА СУТНОСТІ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ

Статтю присвячено дослідженню поняття та сутності державного суверенітету. Проблема державного суверенітету є предметом багатоаспектного вивчення юридичної науки. Суверенітет суттєво впливає на всі державні, конституційні та політичні процеси, призводить до їхньої трансформації, модифікації, обмеження. Виникає необхідність ґрунтовних досліджень суверенітету, його ознак та форм реалізації, місця і значення у системі політичних та юридичних категорій. У сучасних умовах загальної глобалізації та наростання інтеграційних процесів виникає потреба нового підходу до теоретико-правового обґрунтування окремих аспектів даного поняття.

Ключові слова: суверенітет, держава, право, незалежність, глобалізація.

Постановка проблеми. Проблема розуміння державного суверенітету з самого початку її концептуальної постановки була предметом багатоаспектного вивчення. Мислителями минулого і сучасності запропоновано безліч визначень суверенітету, які несуть в собі відбиток політичної ситуації певної епохи та ідеологічних уподобань вчених. Теорія і практика суверенітету суттєво впливає на всі політико-правові явища, призводить до їхньої трансформації, модифікації, обмеження. Звідси випливає необхідність ґрунтовних досліджень поняття і сутності суверенітету, його ознак та форм реалізації, місця і значення в системі юридичних та політичних категорій. Сьогодні світ зустрівся з явищем, яке трактується дослідниками як «розмивання» державного суверенітету. У сучасних умовах суспільно-політичного розвитку окремих держав, загальної глобалізації, наростання інтеграційних процесів, у результаті яких відбувається зміна розуміння класичного поняття «суверенітет», виникає потреба нового підходу до теоретико-правового обґрунтування як самого поняття, так і окремих його аспектів.

Ступінь наукової розробки теми. Проблеми обґрунтування суті та змісту такого поняття та категорії як суверенітет є об'єктом наукового інтересу широкого кола дослідників. Різноманітні аспекти реалізації державного суверенітету, його поняття, ознаки, сутність у теоретико-правовому вимірі, у першу чергу, розглядаються у працях фундаторів даного поняття: Ж. Бодена, Т. Гоббса, Ш.-Л. Монтеск'є та ін. Значний внесок у розробку та вдосконалення наукової бази з питань конституційно-правових та міжнародно-правових аспектів існування суверенітету держави було зроблено як вітчизняними, так і зарубіжними вченими, серед яких слід окремо назвати: В. Белевцева, Т. Кемень, В. Співак, Т. Мазур, Н. Гречев, В. Гавриленко, В. Шаповал та ін.

Мета роботи: з'ясувати теоретико-правові характеристики суверенітету та його трансформацій в умовах міждержавної глобалізації; охарактеризувати суверенітет держави

як політико-правову категорію; дослідити зв'язок понять «державний суверенітет», «суверенітет нації», «суверенітет народу».

Виклад основного матеріалу. Перші доктрини суверенітету розглядали його не просто як атрибут правителя, а як саме визначення держави. Суверенітет, як і держава, був фактом політичного відокремлення одного народу, нації від інших. На сучасному етапі розвитку доктрини державного суверенітету такий підхід утратив своє значення, оскільки більшість учених схильється до думки, що суверенітет є лише одним із атрибутів держави поряд з народом, владою і територією.

Підхід ототожнення суверенітету держави із сукупністю прав і повноважень щодо їхнього здійснення пропонує теорія, згідно з якою державний суверенітет ототожнювався з громадською, політичною, державною, вищою або верховною владою. Найпопулярнішим напрямом цієї теорії було ототожнювання державного суверенітету з абсолютною державною владою, а дещо пізніше — з тоталітаризмом, деспотією та ін. [1, с. 81–82]. Натомість Х. Спрюйт, Д. Томпсон, Ч. Тіллі, С. Роккан довели, що виникнення суверенітету дозволило стримати анархію, навести порядок в конкретній територіальній одиниці, створити міжнародне право і в цілому забезпечити умови для модернізації політико-правових ідеалів [2, с. 96]. Також державний суверенітет визначали як монополію держави на верховну владу в суспільстві. Проте таке ототожнення не є цілком виправданим, оскільки державний суверенітет — це властивість держави бути верховною всередині країни і незалежною на міжнародній арені, а не показник зосередження всієї влади в одних руках.

На сьогодні більш поширеною є точка зору, заснована на ототожненні суверенітету з вищою (верховною) владою. Подібне трактування полягає у розумінні суверенітету як вищої влади, необмеженої всередині держави і незалежної у зовнішніх зносинах; або ж незалежної влади, не підпорядкованої владі іншої держави. Незважаючи на спірність даних визначень, тим не менше, їхні автори найближче підійшли до розуміння суті державного суверенітету, хоча і не розкрили її. Цю прогалину спробували заповнити вчені, що визначають суверенітет одночасно як «основний елемент» і «складову частину» державної влади, а також як її «якість» (відмінну рису) і «властивість» [1, с. 82].

Державний суверенітет розглядають також як юрисдикцію держави (частіше всього розглядається як поняття, тотожне компетенції). Ототожнюють також державний суверенітет з повновладдям (концентрація всієї повноти влади, усіх державно-владних повноважень в одних руках). Так, у найбільш загальному лексичному значенні, термін «суверенітет» походить від латинського «*suverenus*» (володар) і означає «повновладдя» [3, с. 35]. Існували також теорії, які ототожнюють суверенітет із міжнародною правосуб'єктністю — здатністю держави бути суб'єктом міжнародного права та учасником міжнародних правовідносин. Близька до цієї точки зору позиція, згідно з якою державний суверенітет розглядається як «незалежність». Так, «Словник іншомовних слів» визначає суверенітет як незалежність держави, що полягає в її праві за власним розсудом розв'язувати свої внутрішні й зовнішні справи, без втручання в них будь-якої іншої держави [4, с. 489]. Проте термін «незалежність» видається непридатним для характеристики юридичного положення держави всередині країни. У межах територіальних кордонів будь-якої держави, як правило, немає організацій, не підпорядкованих суверенній волі держави, тому положення держави всередині держави характеризують терміном «верховенство».

Поширення набув також підхід тлумачення державного суверенітету як принципу, що визначає всі сторони буття держави, визначає як відносини між державою і громадянами (суверенітет у державному праві), так і відносини між державами (суверенітет у міжнародному праві) [1, с. 85]. Подібним чином загальне поняття суверенітету у «Великому енциклопедичному юридичному словнику» інтерпретує М. П. Зяблюк, на думку якого суверенітет є «одним з принципів міжнародного права; закріплений у Статуті ООН, ряді міжнародних договорів і декларацій» [5, с. 862]. Однак подібне визначення є у значній мірі

звуженим, оскільки не враховує первинне джерело передавання державі суверенітету від політичної нації (народу) і не відображає суверенний характер держави.

У даний час основними (переважаючими) в зарубіжній і вітчизняній літературі є доктрини, які розглядають суверенітет як властивість (якість) держави або державної влади. Більша частина вчених схиляється до того, що державний суверенітет є якісною характеристикою державної влади, а меншість вважає, що він — властивість (атрибут, ознака) держави. Для представників першого напряму характерно визначення державного суверенітету як верховенства державної влади всередині країни та її незалежності, від якої б то не було іншої влади в міжнародних відносинах. Для прихильників другого напряму державний суверенітет виражається як властиве державі верховенство на своїй території і незалежність у міжнародних відносинах [1, с. 86]. Зокрема, В. М. Шаповал розкриває поняття «державний суверенітет» наступним чином: «це визначальна і невід’ємна якість держави, що відображає її верховенство на своїй території та незалежність (самостійність) у міжнародних відносинах. У міжнародному праві термін «суверенітет» уживається у зв’язку з правосуб’єктністю держави, в національному — пов’язується насамперед з процесом і результатами владарювання, здійснюваного державними органами і посадовими особами» [6]. «Універсальний словник-енциклопедія» визначає «суверенітет» як рису, притаманну державі, яка полягає у незалежності від інших держав та самостійності у врегулюванні внутрішніх проблем, при цьому до конкретних елементів суверенітету належать наступні: контроль за територією; незалежність; вільний від зовнішнього втручання політичний, соціальний та економічний устрій [7, с. 1302].

Державний суверенітет фактично трактується як абсолютне верховенство держави на своїй території і її незалежність у міжнародних відносинах. При цьому верховенство держави означає, що в межах визначеної території діє тільки одна публічна влада, якій підпорядковується все населення, а незалежність держави в міжнародних відносинах — це її непідпорядкованість будь-якій зовнішній владі, у т. ч. владі інших держав, що виявляється у праві вільно проводити свою внутрішню і зовнішню політику.

Слід зауважити, що теорія державного суверенітету сьогодні збагачується новими поняттями та явищами, у сучасній юридичній науці продовжується теоретична розробка категорії «державний суверенітет», адже міждержавні інтеграційні процеси, які набувають системного характеру, суттєво змінюють не тільки традиційний зміст категорії державного суверенітету, а й набувають нових організаційно-правових форм.

Цікавим і характерним для сучасної міжнародної практики вбачається підхід датських політологів Х. Хольма і Г. Соренсена, які розглядають суверенітет у трьох вимірах: як негативний, позитивний і операційний. При цьому під «негативним суверенітетом» розуміється юридичний або формальний аспект державного суверенітету, коли держава користується формальним визнанням з боку інших держав у межах міжнародного права і разом з тим володіє певною часткою реальної здатності панувати на своїй території. Позитивний суверенітет характеризує здатність держави повністю розпоряджатися собою, будучи не тільки повністю незалежною від свого оточення, а й володіючи можливістю забезпечувати громадянам гідні умови існування. Позитивний суверенітет, таким чином, з усією очевидністю є змінним, так як одні держави можуть володіти ним більшою, інші — меншою мірою або не мати його взагалі. Нарешті операційний суверенітет слід визначати, виходячи з контексту нерівномірної глобалізації, що змушує держави поступатися частиною свого права на свободу дій в обмін на участь у прийнятті важливих колегіальних рішень.

Основним вихідним положенням, який визначає сутність суверенітету як політико-правового явища є його політико-юридичний характер, який означає, що державний суверенітет має як юридичну, так і політичну сторони, які у своїй єдності і формують поняття суверенітету. Вони співвідносяться як форма і зміст, де формою виступає юридичний суверенітет, а змістом — політичний.

Політичний зміст і юридичну форму державного суверенітету умовно можна позначити як «політичний суверенітет» і «юридичний суверенітет» відповідно. Юридичний і політичний суверенітет перебувають у кореляційній єдності і взаємодії. Їхній зв'язок проявляється в тому, що юридичний і політичний суверенітет нерозривно пов'язані, і зміна одного елемента тягне реконструкцію іншого. Коли в суспільстві складаються фактичні відносини, які не збігаються із закріпленими законом нормами, запускається процедура легітимації цієї зміни, порядок якої прописаний у законодавчих актах. Найбільш сприятливою для збереження і розвитку суверенітету держави є відповідність політичного і юридичного суверенітету. У разі відповідності форми змісту досягається найбільша ефективність розвитку існуючої системи [8, с. 227–228].

Категорія «суверенітету» в науці права тлумачиться неоднозначно: розрізняють споріднені, проте окремі поняття «суверенітет держави», «суверенітет народу» і «суверенітет нації». Незважаючи на тривалий час існування цих понять, співвідношення між ними час від часу стає предметом дискусії [9, с. 14]. Найочевиднішою відмінною рисою даних понять є, насамперед, різні носії суверенітету — народ, держава і нація відповідно. Розглянемо основні підходи, запропоновані в літературі, та на їхній основі запропонуємо власне розуміння цієї проблеми.

Як відомо, держава є суверенною організацією влади, і саме цим вона відрізняється від інших політичних утворень суспільства. Державний суверенітет науковцями розглядається як невід'ємна характеристика держави — суспільно-політичне утворення, покликане здійснювати «управління справами суспільства для забезпечення його інтересів на основі права». При цьому суверенітет — це «збиральна» властивість держави, оскільки вона конкретизує в собі всі найбільш істотні риси державної організації суспільства [10, с. 141].

У теорії держави і права загальноприйнятою є теза про те, що поняття «суверенітет держави» є похідним від поняття «народний суверенітет». У науковій літературі під «суверенітетом народу» розуміють його верховенство у вирішенні нагальних питань організації свого життя, а також у здійсненні повного та різностороннього контролю за діяльністю державних органів і всієї держави.

Відмінність між ними полягає в тому, що поняття державного суверенітету слугує характеристикою влади держави, тоді як народний суверенітет визначає носія влади [9, 15]. Отже, в цілому суверенітет народу знаходить свій вияв у тому, що народ створює та уконституїовує державу, повна реалізація народом суверенітету неможлива без наявності держави і, навпаки, процвітання розвинутої демократичної держави, яка не визнає так чи інакше суверенітету свого народу. Сьогодні державний і народний суверенітети, які нероздільно співіснують у державному та суспільному житті, слід розглядати як різні прояви одного і того ж суспільно-політичного явища.

Поняття державного та народного суверенітету тісно пов'язані з поняттям національного суверенітету. З принципу народного суверенітету випливає, що не може бути визнана легітимною держава, нав'язана народові ззовні проти його волі. Це породжує питання про те, яким чином визначити просторові межі «народу», як установити, який вплив іде «ззовні». Розв'язання цієї проблеми приводить до концепції національної держави та ідеї суверенітету нації [9, с. 17].

Поняття «національний суверенітет» спочатку було розраховане на етнічно однорідну державу. Згодом, коли термін «нація» стали застосовувати і до сукупності всіх громадян певної держави, це привело до збігу понять «народний суверенітет» та «національний суверенітет» [10, с. 141]. На сьогодні, суверенітет нації традиційно трактують як повновладдя нації, її можливість та здатність визначати характер свого життя, реалізовувати своє право на самовизначення аж до відокремлення та утворення самостійної держави [11, с. 79]. У залежності від того, яким чином об'єднані нації здійснили своє право на самовизначення — шляхом об'єднання в державу або шляхом федерації на базі автономії або конфедерації — державний суверенітет, який здійснюється даною багатонаціональною держа-

вою, повинен гарантувати суверенітет кожної з об'єднаних націй. В усіх випадках багатонаціональна держава в особі своїх вищих органів є носієм суверенітету не якоїсь окремої нації, а суверенітету, що належить саме даній багатонаціональній державі, який відображає як загальні інтереси всіх об'єднаних націй, так і специфічні риси кожної з них [10, с. 141].

Висновки. Суверенітет — це складне правове та політичне поняття і явище, дослідження якого вимагає комплексного міждисциплінарного підходу, який пояснюється, у першу чергу, різноманітністю аспектів, властивих державному суверенітету. Зовнішній вимір державного суверенітету у його сучасному вигляді концептуально сформувався на універсальному рівні у принципових положеннях Статуту Організації Об'єднаних Націй та інших базових міжнародно-правових документах. Державний суверенітет відповідно до класичних теоретичних та методологічних поглядів органічно виникає з народного (суверенітету) держави, але сувереном як носієм суверенітету є держава, яка реалізує суверенітет через діяльність органів державної влади.

Список використаних джерел

1. Санковська Т. І. Основні підходи до розуміння державного суверенітету. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 53. С. 80–88. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/appol_2015_53_12.
2. Пономарева Е. Суверенитет в условиях глобализации: понятийная категория и политическая практика. *Свободная мысль*. 2007. № 11. С. 95–110.
3. Гавриленко В. В. Державний суверенітет та його трансформація в умовах європейської інтеграції: загальнотеоретичне дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Івано-Франків. ун-т права ім. короля Данила Галицького. Івано-Франківськ, 2016. 16 с.
4. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ: Головна редакція «Українська радянська енциклопедія» (УРЕ), 1974. 776 с.
5. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. К.: Юридична думка, 2007. 992 с.
6. Шаповал В. М. Поняття держави і суверенітету в конституційному праві. *Вісник Конституційного Суду України*. 2003. № 1. URL: <http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/21.01.2003-1.pdf>
7. УСЕ: Універсальний словник-енциклопедія / гол. ред. ради М. Попович. К.: Ірина, 1999. 1551 с.
8. Мазур Т. І. Державний суверенітет як політико-правове явище. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 52. С. 222–229.
9. Ключковський Ю. Б. Суверенітет: держави, нації чи народу? / Ю. Б. Ключковський // Публічне право. 2013. № 3. С. 14–22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2013_3_4.
10. Шакірзянова І. В. Політичний режим та суверенітет держави, нації та народу: основні аспекти взаємозв'язку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2012. Вип. 20. Ч. II. Т. 1. С. 140–145.
11. Топчій В. В. Межі державного суверенітету: теорія та практика. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 1. С. 78–81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjvuv_2016_1_17.

Марущак Александр Анатольевич,
кандидат юридических наук
(Черниговский национальный технологический университет)

Бабич Дария Сергеевна,
магистр
(Черниговский национальный технологический университет)

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПОНЯТИЯ И СУЩНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОГО СУВЕРЕНИТЕТА

Статья посвящена исследованию понятия и сущности государственного суверенитета. Проблема государственного суверенитета является предметом многоаспектного изучения юридической науки. Теория и практика суверенитета существенно влияет на все государственные, конституционные и политические процессы, приводит к их трансформации, модификации, ограничению.

Ключевые слова: суверенитет, государство, право, независимость, глобализация.

Marushchak Oleksandr Anatolevich,
candidate of law sciences
(Chernihiv National University of Technology)

Babich Dariya Sergeevna,
master of the department of criminal law and justice
(Chernihiv National University of Technology)

**THEORETICAL-LEGAL STUDY OF THE CONCEPT AND ESSENCE OF STATE
SOVEREIGNTY**

The article is devoted research of concept and essence of state sovereignty. The problem of state sovereignty is the subject of a multifaceted study of legal science. Theory and practice of sovereignty significantly affect all public, constitutional and political processes leading to their transformation, modification, limitation. There is a need of deep research, of sovereignty, of its signs and modalities, places and values within the political and legal categories. In modern conditions of globalization and increasing integration processes there is a need for a new approach to the theoretical and legal basis of certain aspects of the concept. State sovereignty is a complex legal and political structure, fundamental knowledge of the content and features the implementation of which requires the integrated use of a wide multidisciplinary approach that is explained in the first place, the multiplicity of aspects inherent in state sovereignty, in the broadest sense — internal and external; theoretical and practical, General and specific state and the like. State sovereignty in accordance with the classical theoretical and methodological views organically arises from people's (national) sovereignty, but the sovereign as the bearer of actual sovereignty as a set of legally defined authority is the state which exercises sovereignty through the operation of public authorities in the specific territorial framework of the organized political life of the nation (nation state). The idea of the sovereignty series unfolds according to the «state sovereignty», «sovereignty of the people», «the sovereignty of the nation». These three are the personification of sovereignty, however, in modern democratic conditions develop simultaneously, mutually determining and mutually constraining each other. State sovereignty and the sovereignty of the nation, reflects the state organization of the people. The sovereignty of the nation, in turn, is essentially a form of manifestation of popular sovereignty, which is the meaning of democracy.

Key words: *sovereignty, state, law, independence, globalization.*

Надійшла до редколегії 16.10.2017